

УДК 811.161.2'81'373'612.2

Людмила ПРИБЛУДА

МЕТОНІМІЯ ЯК РІЗНОВИД ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ (на матеріалі творчості українських письменників-постмодерністів)

У статті розглянуто теоретичне підґрунтя явища метонімії як різновиду вторинної номінації, з'ясовано найпродуктивніші моделі метонімічних перенесень у творчості український письменників-постмодерністів.

Ключові слова: вторинна номінація, метонімія, метонімічне перенесення.

Активне вивчення явищ номінації загалом і вторинної зокрема розпочалося порівняно недавно і припадає на період 30–40-х рр. ХХ ст. у зв'язку з розвитком семасіології та ономасіології. Теорія номінації була обґрунтована у 60-х роках ХХ ст. чеським лінгвістом М. Докулілом. Під цим поняттям він розумів одиницю двочленної структури, яка охоплює ономасіологічний базис, що вказує на родові поняття, та ономасіологічну ознаку. Її завданням було виокремлення цієї ознаки з-поміж інших. Процес номінації, на думку В. Телії, – це утворення мовних одиниць, які виконують номінативну функцію, тобто слугують для називання і виокремлення фрагментів позамовної дійсності, а також формування відповідних понять про них у формі значення слів, словосполучень, фразеологізмів і речень.

Вторинна номінація – складне і багатогранне явище, свідченням чого є неоднозначність кваліфікації цього терміна в мовознавчих студіях. Призначення вторинної номінації влучно окреслила В. Телія, наголосивши, що вторинна номінація присутня скрізь, де відбулося переосмислення мовної сутності. З одного боку, як зазначає О. О. Тараненко, вторинною номінацією називають процес «надання об'єктові ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою або як трансформацію попередньої назви об'єкта» [10, с. 418]. З другого боку – під вторинною номінацією розуміють використання матеріальної оболонки вже наявної одиниці – назви іншої реалії, яке супроводжуються появою в її семантичній структурі нової семи. На думку Н. Дяченко, спільним для обох цих визначень є те, що в основу процесу вторинної номінації покладено асоціативність людського мислення. При творенні вторинного номена встановлюються асоціації за подібністю чи суміжністю між ознаками елементів позамовного ряду, що вже відображені в семантичній структурі лексеми, і ознаками нового позначуваного, яке називають внаслідок переосмислення цього значення.

Для позначення явища вторинної номінації, дослідники використовують декілька термінів: семантичний неологізм (О. Земська, Л. Ферм, Л. Жильбер), семантична деривація (Д. Шмельов), семантична інновація (В. Заботкіна). Водночас термін «номінація» кваліфікують як семантичний аспект слова, що вживається в певній мовленнєвій ситуації. Однак у такій інтерпретації термін «номінація» збігається з визначенням вторинної номінації. Первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду і витворенням поняттєвого рівня пізнання, а вторинна номінація виступає передусім узагальненням мовного досвіду.

Основними компонентами формування змісту вторинних найменувань є метафора і метонімія, які були об'єктом дослідження ще в античних поетиках і риториках. Різновидами вторинних найменувань в українському мовознавстві їх розглядали Л. Алексієнко, О. Вербицька, О. Тараненко, І. Кочан та ін.; у зарубіжній лінгвістиці – Н. Арутюнова, М. Блек, В. Гак, М. Джонсон, Дж. Лакофф, В. Телія та ін.

З огляду на семантичну природу й структуру метонімії її часто ототожнювали з метафорою або розглядали як її різновид. Окремим тропом метонімію вважав римський оратор I століття нашої ери Квінтіліан. Цицерон зауважував, що метафора і метонімія є прикрасою мови вони «вблискують, мов якісь світила» [11, с. 221]. Античні мислителі розглядали метонімію як різновид метафори. Метонімічними називали вирази, які запозичували назви у близьких і споріднених предметів, під якими розуміли речі, що не були названі їхніми справжніми іменами. Суттєва різниця між ними, як зазначає О. Раєвська, полягає в тому, що метафора базується в уживанні слова, яке позначає якийсь предмет для номінації іншого предмета на основі аналогії і вибір найменування здійснюється за аналогією, а метонімія – це вилучення будь-якої властивості з уже відображеної в мові дійсності на підставі її суміжності з властивістю нового позначуваного та вибір йому імені, що відображає у своїй семантиці цю суміжність [5, с. 190]. Якщо метафора – це результат глибокого внутрішнього семантичного перетворення слова, яке супроводжується виокремленням ознаки, на якій ґрунтується метафора, то метонімія утворюється на основі зв'язків простішого типу – асоціації за суміжністю, її утворення не торкається глибинної сутності вихідного, номінативного значення слова.

Визначаючи категорійний статус метонімії, дослідники виокремлюють її специфічні ознаки. До них належать насамперед закономірність, універсальність і регулярність. О. Тараненко, зокрема,

зауважує, що метонімічні процеси закономірніші з погляду мовної гносеології, бо вони відображають певні моделі пізнання світу, і тому є регулярнішими. Функціональна сутність метонімії найближча до того, що О.Потебня називає внутрішньою формою слова, оскільки вона розкриває відображені в слові первинні риси, ознаки предмета, а також події.

На наявність метонімії в людському мисленні й у повсякденному мовленні звернули увагу Дж. Лакофф та М. Джонсон. Вони виокремили такі метонімічні транспозиції: частина → ціле; виробник → виріб; місце → установа; місце → подія; об'єкт → користувач. Дослідники зазначають: «Багато таких метонімічних моделей ґрунтуються на традиційних культурних асоціаціях, що відображають загальний принцип, коли річ (об'єкт) може замінювати те, з чим вона (він) звичайно асоціюється» [12, с. 37–39]. Метонімію визначають як «когнітивний процес, у якому одна концептуальна сутність – тема – замінює іншу концептуальну сутність – образ – у межах однієї сфери» [12, с. 39].

На думку Ю. Карпенка, досить будь-якої суміжності, аби лише предмет, на який здійснюється перенесення, не мав окремого найменування і потребував словесного вираження. Мовознавець виокремлює чотири типи суміжності: просторову, часову, каузальну та суміжність частини й цілого. Просторова суміжність виникає тоді, коли один предмет знаходиться біля іншого. Пор.: *Бюро перекладів кивало головами* (С. Жадан); *Спасибі, Євген Петрович! Загуділа вдячна аудиторія – і, розклавившись навсібіч, Боткін задоволено впав на свій стілець* (С. Жадан). Різні причинно-наслідкові зв'язки виникають при каузальній суміжності. Так, назвою процесу позначають його результат. Пор.: *Хвалькуваті знімки, які супроводжували ті публікації, також доводили: Соколенчук таки досяг успіху. Його перекладали іншими мовами* (О. Ірванець). Прізвиськом автора позначають його твори. Пор.: *Колеги по письменницькому цеху, котрі, мабуть, читали Соколенчука більше й уважніше, згадували якісь еротичні сцени в його прозі* (О. Ірванець); Характерною особливістю суміжності частини й цілого є перенесення значення слова з частини на ціле. Пор.: *...ватянок залилася до напівпритомного куйфайці...* (С. Поваляєва).

Метонімія слугує яскравим стилістичним засобом увиразнення дійсності. Це засвідчує мовотворчість сучасних українських прозаїків – авторів малої прози.

Найбільше в українській малій прозі зафіксовано вісім типів метонімічних перенесень.

1. «Прізвище автора → його твори». Пор.: – *Любите Шекспіра? – Люблю... –* відповіла Олена і почала просуватися до виходу – аукціон закінчився (І. Роздобудько); *Ти Маркса читає?* – *Читав, –* відповів Іван. – *А Енгельса?* – Іван знову кивнув (Ю. Винниченко); *І подумати: цитує Шекспіра й Байрона з періоджерел! У наш час!* (Ю. Винничук); *Кидав погляд на королівський палац, гортав Петрарку і лягав, заспокоєний* (І. Роздобудько); *Треба сказати, що ні я, ні Гриць цих поетес не читали і ніколи не були в захваті від російської поезії того часу* (О. Ірванець); *Я крав поезію та маловідомих українських забутих письменників ХІХ – початку ХХ сторіч...* (Ю. Винничук). Увиразнення контексту досягається передаванням натяку на недостатню художню вартість аналізованого художнього явища, зневажливого ставлення, іронії. Наприклад: *Я притух, лежу собі отако на ліжку, руки за головою, а вона читає там якогось Блока* (Ю. Винничук); – *Ха, брат, в тім-то й штука – всі ви читаєте не того Маркса і не того Енгельса* (С. Жадан); *За кілька років я прочитав Ніцше і зрозумів, що в братнього німецького народу теж є свої проблеми* (С. Жадан).

2. «Ім'я історичної особи → певний режим, що панував у час правління, влади історичної особи». Пор.: *Діло було за Брежнєва. Часи були туманні невизнані і сповнені тихого смутку* (Ю. Винничук).

3. «Місце → об'єкт». Пор.: *В одну з таких ночей Місту снився сон, який – це бачили ті, хто не спав, – тремтів у повітрі, наче кінострічка, що випадково зіслизнула з екрана на завісу дощу* (С. Поваляєва); *З тими часами півгорода ходило* (О. Ірванець); *А Град собі живе своїм життям* (О. Ірванець); *Отож і бавиться-відривається Град, як уже вміє, у передчутті дня завтрашнього, нелегкого, робочого* (О. Ірванець); *Смт гудів аки сакраментальний, сакралізований президентською сльозою вулик* (О. Ірванець); *...він був неперевершеним музикантом, яких це Земля не скоро побачить* (С. Поваляєва); *...нині я, Штоц – культурист духу... Я переміг тушу... Я позую без ніг! І нехай країна милується!..* (Т. Антипович); *Столиця незалежної України живе якимось своїм ненормальним життям...* (Ю. Винничук); *Коли вибухає війна між Північчю і Півднем, я допомагаю Півдню* (Ю. Винничук). Наведені приклади реалізують локальну модель метонімічного перенесення «територія, населена людьми → люди, що живуть на цій території». Вона не лише реалізує тенденцію до узагальнення, а й надає предметів, явищу переносної, експресивної назви.

З погляду формування багатозначності слів засобами метонімії заслуговують на увагу і такі різновиди відношень між лексико-семантичними варіантами:

4. «Приміщення → група, колектив людей». Пор.: *З подивом я стежив, як дружно голосує зала за стиском комітетників...* (Ю. Винничук); *Новина про те, що Плющик одружується, мов грім, вразила всю поліклініку* (І. Роздобудько); *Накопичувач* пульсує, як одне велике серце, заражене вірусом кохання (І. Роздобудько); *Отож, вагон жив своїм звичайним життям. Зате нетрадиційно жив тамбур* (О. Забарний); *На диво, купе* стріло мене привітно (О. Забарний); *Та разом із ним це саме захотіло зробити чи й не піввагона* (О. Ірванець). *І коли весь медпункт самовіддано засинає, коли сержанти-медики й сержанти-пацієнти, досхочу нарізавшись в карти, також влягаються, я, переодягнутий і однорукий, підходжу до дзеркала* (Ю. Андрухович); *...чоловік, з яким їхали в купе, пояснив, що тут стоять два заводи, які виготовляють ікру, «ідентичну натуральній»* (Ю. Андрухович).

5. «Предмет → міра того, що міститься в ньому». Пор.: *Ярко витив дві пляшки шмурдяку, тому частенько мені доводилося не тільки провадити його додому, а й витягати із всіляких шарпанін...* (Ю. Винничук); *Памтушка витиває залом цілу склянку “Столового” і б’є Бодя кулаком у плечі...* (Ю. Винничук); *І взагалі: завтра ж я погоджуюся га «чарку чаю», буду засинати о десятій і жити, як все інше нормальне народонаселення планети* (І. Роздобудько); *Склянка горілки пам’ять не освіжила* (О. Забарний); *Марко з Яном сиділи під парасольками вуличного кафе, дотиваючи вже по третій гальбі пива* (О. Ірванець); *Він підсідає до столу, витиває келишок вина, задумливо закущує цукеркою...* (Ю. Винничук).

6. «Музичний інструмент → музикант, що грає на ньому». Пор.: *скрипка, гітара, саксофон, труба*. Пор.: *Перші скрипки одразу озиваються какофонією різних істерично-високих звуків, серед яких і звуки тріскання струн* (С. Поваляєва); *І ми приходимо в клуб, де сьогодні має виступати чи то британський, чи то американський оркестр, в якому грають два ветерани – гітара та саксофон...* (С. Жадан).

7. «Голос → співак з таким голосом». Пор.: *баритон, бас, тенор*. Пор.: *...«Лише п’я-а-а-ть хвилин...», – співає оксамитовий баритон в динаміку на набережній* (І. Роздобудько); *В околиці рамки зненацька масний, проте надзвичайно холодний мекфістофельський бас промовляє: – Вона гадає, їй це допоможе!* (С. Поваляєва).

8. **«Звання (ступінь, чин) → людина, що має це звання»**. Пор.: доктор, доцент, кандидат. Пор.: Усі вони щойно, півтора місяця тому, стали **кандидатами**, себто такими, що прослужили половину строку (Ю. Андрухович); **А кандидати**, завершивши акт чоловічого правосуддя, допивали в побутовій останні два літра самогонки (Ю. Андрухович).

Різновидом метонімії, в якій відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частку, є синекдоха, яка виникає внаслідок перенесення назви частини на предмет як ціле, за умов ситуативної номінації.

Найпоширенішим прикладом у цьому зв'язку є лексико-семантичне відношення **«назва одягу → назва особи»**. Наприклад: *Вовк: Тобі страшно? Червона Шапочка: Ні... Бридко* (С. Поваліяєва); *...не віщував нічого доброго дублянці, які заманулося б раптом зупинитися чи – не дай боже – щось запитати, а ще гірше – послизнутися...* (С. Поваліяєва); *Куфайки* п'яно верещали в брутальних обіймах тілогрійців... (С. Поваліяєва); *Спідничка* відчула себе вочевидь зайвою... (С. Поваліяєва); *Куфайки і куфайці, тілогрійки й тілогрійці, ватяники та ватяниці* проводжали модну Еліну дублянку чимось на кшталт єдиного каламутного колективного погляду... (С. Поваліяєва); *Гапугавор* зі сновидою прирекли вже пляшку синього коньяку (на честь **синьої краватки**) і докінчували пляшку червоного коньяку... (С. Поваліяєва). *Тканина* нашорошилася... (С. Поваліяєва). Увіразнювальну функцію виконує відношення **«ємність → назва людини»**. Наприклад: *У СМТ багато кошиків, торбів і «кравчучок»* вийшло, і зайшла якась смердюча вар'ятка з цілою зграєю собак на ремінцях... (С. Поваліяєва). Синекдоха, як вважав О.Потебня, є своєрідною словесною мінімоделлю більш складного предметного образу.

Метонімізація іменних частин мови звичайно не відображується на нормах їх граматичного та семантичного узгодження. Пор.: *«ватянок залицявся»* (йдеться про чоловіка), *«спідничка відчула»* (йдеться про жінку). Метонімічна ознака рідко приймає означення, що стосується її денотату, оскільки не можна сказати *«ватянок залицявся»*, маючи на увазі ознаку особи, а не ватянка.

Отже, метонімія є одним із продуктивних засобів вторинної номінації, яка формується на основі суміжності явищ, предметів. Метонімія виступає дуже зручним способом створення вторинної номінації і виступає більш об'єктивним засобом перенесення, ніж метафора, оскільки побудована на реальних просторових, часових, причинових зв'язках. Типовими моделями метонімічного перенесення,

які зустрічаються у творчості письменників постмодерного періоду, є: 1) прізвище автора → його твори; 2) ім'я історичної особи → певний режим, що панував у час правління, влади історичної особи; 3) місце → об'єкт; 3) приміщення → група, колектив людей; предмет → міра того, що міститься об'єкт; 4) музичний інструмент → музикант, що грає на ньому; 5) голос → співак із таким голосом, звання (ступінь, чин) → людина, що має це звання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дяченко Н. М. Вторинна номінація крізь призму діалектологічних студій / Н. М. Дяченко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – С. 202–06.
2. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / Ю. О. Карпенко. – К.–Одеса : Вища шк., 1983. – 192 с.
3. Кубрякова Е.С. Язык и структуры представления знаний / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1992. – 157 с.
4. Материнська О.В. Критерії визначення семантичних типів метонімії. Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей. – Вип. 10 / Відп. ред. Корольова А.В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Ч. 1. – 397 с.
5. Раевская О.В. О некоторых типах дискурсивной метонимии // Известия АН. Серия литературы и языка, 1999. – Т. 58. – № 2.
6. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К., 1989. – 256 с.
7. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 336–337.
8. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связное значение в языке: [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
9. Трициліндровий двигун любові / Ю.Андрухович; Л.Дереш; С.Жадан. – Х. : Фоліо, 2008. – 219 с. – (Графіті).
10. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
11. Цицерон М.Т. Об ораторе // Три трактата об ораторском искусстве / Марк Тулий Цицерон. – М., 1994. – С. 75–252.
12. Lacoff G. Metaphors We Live by /G. Lacoff, M. Johnson. – Chicago and L.: Chicago Univ. Press, 1980. – 242 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2012

Л.ПРИБЛУДА

МЕТОНИМИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ВТОРИЧНОЙ НОМИНАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА УКРАИНСКИЙ ПИСАТЕЛЕЙ-ПОСТМОДЕРНИСТОВ)

В статье рассмотрены теоретические основы явления метонимии как разновидности вторичной номинации, выделены модели метонимических переносов в творчестве украинских писателей-постмодернистов.

Ключевые слова: вторичная номинация, метонимия, метонимический перенос.

L.PRYBLUDA

METONYMY AS A KIND SECONDARY NOMINATION (BASED ON THE WORK OF CONTEMPORARY WRITERS-POSTMODERNISTS)

In the article represents an analysis the theoretical background events as a kind of metonymy secondary nomination, selected models of metonymically in the works of Ukrainian writers-postmodernists.

Key words: secondary nomination, metonymy, metonymically transfer.

УДК 811.161.2'367.625

Тетяна САВЧУК

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕМАНТИЧНИХ ЄДНОСТЕЙ З РЕЛЯТИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ В МОВІ НОВЕЛИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО „INTERMEZZO”

У статті проаналізовано специфіку функціонування семантичних єдностей, утворених релятивними дієсловами, у новелі М.Коцюбинського „Intermezzo”, висвітлено деякі питання особливостей авторського текстотворення, пов'язаних із релятивними властивостями дієслів.

Ключові слова: релятивне дієслово, обов'язкова сполучуваність слів, семантична єдність.

Сучасна лінгвістика позначена підвищенням інтересом до функціонально-семантичних аспектів мовних одиниць, зокрема й до вивчення семантики дієслова в аспекті реалізації його змісту. У зв'язку з посиленням уваги вчених до дієслова як структуроутворювального компонента словосполучення і речення активізувалися дослідження природи та особливостей сполучуваності повнозначних слів. Дієслова, будучи реченневопороджувальними елементами, значною мірою виявляють мовну індивідуальність, естетичне кредо письменника й дають змогу через мову глибше осмислити творчу особистість автора.

В україністиці чимало досліджень присвячено з'ясуванню особливостей мовної майстерності письменників (І. К. Білодід, С. Я. Єрмоленко, П. С. Дудик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. М. Сологуб та ін.).

Новела М.Коцюбинського «Intermezzo» – переконливе свідчення його високої письменницької майстерності. Мова твору – вишукана, кожному слову знаходить письменник своє, особливе місце, добираючи